N. Artykutsa

METHODOLOGICAL TOOL OF LAW TERMINOLOGY SCIENCE

This article describes a methodological tool of a terminological law researcher, which consists of the main methodological approaches, techniques and working methods of the study of terminological material, its analysis and evaluation aimed at resolving the many linguistic and terminological problems of modern law, legislation, jurisprudence and practice.

Keywords: the terminology of law, science of legal terminology, methodological principles and methods of learning the terminology, the evaluation of terminological material, algorithm to resolve terminology problems.

Матеріал надійшов 16.04.2012

УДК 340.15: 340.132.6

Абрамович Р. М.

ЕВОЛЮЦІЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ «NULLUM CRIMEN SINE LEGE, NULLA POENA SINE LEGE» ТА «EX POST FACTO LAW»

У статті досліджено еволюцію та співвідношення принципів «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» та «Ex post facto law». Проаналізовано найвідоміші факти їх неправильного розуміння та застосування.

Ключові слова: покарання, принцип, незворотність закону, право.

Як відомо, римське право є основою правових систем багатьох країн світу, у тому числі України. Більшість його принципів увійшли до Конституції та законодавчих актів нашої держави, активно застосовуються вони й у вітчизняному судочинстві, хоча, на жаль, часто не зовсім послідовно. В цій науковій статті досліджуватимуться такі принципи римського права, як «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» та «Ex post facto law», яким в українській науковій доктрині хоча й приділялася увага, проте переважно під кутом кримінального права. З огляду на це, тема еволюції та співвідношення зазначених принципів є досить-таки новою та актуальною для української правової думки.

Ще в Римській республіці юристи запропонували на обговорення два принципи «Nullum crimen sine lege» (ніякого покарання без закону), «Nulla poena sine lege» (ніякого злочину без закону), як механізм протидії необмеженій волі консулату та сенату. Згодом вони були об'єднані, розширені й охоплювали чотири складові:

1) «Nullum crimen, nulla poena sine lege scripta» – заборона застосовувати покарання за відсутності злочину. Застосування покарання можливе лише на основі писаного закону;
2) «Nullum crimen, nulla poena sine lege stricta» – заборона використання аналогії кримінальних законів для засудження винної особи. Проте дозволялося використання аналогії закону для виправдання винної особи;
3) «Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia» – заборона ретроактивних кримінальних законів. Караність і покарання мають бути легалізованими до моменту вчинення злочину;
4) «Nullum crimen, nulla poena sine lege certa» – заборона будь-якої невизначеності в строках покарань для уникнення ретроактивності [1].

Поступово застосування принципу «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» в Римській

© *Абрамович Р. М.*, 2012

імперії звелося до його складової «Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia» – заборони ретроактивних кримінальних законів. Згодом виникла необхідність у розширенні меж заборони ретроактивності закону. В результаті чого був введений окремий принцип «Ex post facto law» (lex ad praeterian non valet) (закон зворотної дії в часі немає), який, на відміну від свого двійника «Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia», поширював свою дію на всі закони.

У Римській імперії заборону ретроактивних законів містили: Конституція імператора Константина (306–337 рр.), Конституція останнього імператора єдиної Римської імперії Феодосія I (379–395 рр.), Кодекс імператора східної Римської імперії Феодосія II (408–450 рр.), Конституція імператора Візантії Анастасія I (491–518 рр.), кодекс Візантійського імператора Юстиніана (527–565 рр.), кодифікація Юстиніана «Corpus iuris Civillis» та інші [2]. Варто зауважити, що в деяких із зазначених документів заборона ретроактивності поширювалася лише на кримінальні закони, наприклад, у Конституції Феодосія I, в інших – на всі закони (кодекс Феодосія II містив норму, що будь-який закон діє лише на перспективу).

В епоху Середньовіччя, порівняно з Античними часами, спостерігається суттєвий спад в еволюції зазначених принципів. У статті 39 першої «неписаної» Конституції Англії – Великої хартії вольностей (1215 р.) – знаходимо опосередковане посилання на заборону ретроактивних кримінальних законів: «Жодну вільну людину не може бути схоплено, ув'язнено, позбавлено власності чи вольностей, оголошено злочинцем, піддано вигнанню чи в будь-який інший спосіб позбавлено юридичних прав, а також жодне рішення не буде винесено стосовно неї, ні жодне стосовно засудження її, інакше, ніж на підставі правомірного судового рішення рівних їй перів або на підставі закону, що діє в країні» [3]. І хоча офіційно принцип «Ex post facto law» визнавався, на практиці воля законодавця не знала обмежень. Для прикладу, у Франції діяли акти зі зворотною силою внаслідок їхнього роз'яснювального характеру, які називали деклараціями, тобто фактично за самою назвою можна було кваліфікувати акт ретроактивним. Детально не зупиняючись на епосі Середньовіччя, зазначу лише, що остання відома певним занедбанням правових здобутків Античності.

У Новий час, насичений демократичними революціями в світі, ставлення до принципу «Ex post facto law» було неоднозначним. Варто зауважити, що саме «Ex post facto law», а не його аналог «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» фігурував у правових документах цієї доби. Наслідуючи правові порядки Середньовіччя, англійські суди презумпцію заборони ретроактивного закону не вважали підставою для визнання актів недійсними. Англійський Біль про права 1689 р. не містив заборони на ретроактивні закони. Причиною в першу чергу було небажання Парламента обмежувати свою владу. Ця теза підтверджується й тим, що у XVII–XVIII ст. в Англії набули популярності акти парламентського осуду (bills of attainder), які використовувалися парламентом без судового процесу для осудження певної групи осіб з конфіскацією майна та позбавлення громадянських і майнових прав. Акти парламентського осуду за своєю суттю були зі зворотною силою, оскільки визнавали протиправні діяння злочинними після їх вчинення, крім того, парламент їх видавав на власний розсуд. Відомий Акт парламентського осуду 1689 року, який проголосив декілька тисяч осіб винними у вчиненні «злочину» – виявленні нелояльності до англійського короля Джеймса II [4]. Натомість, в англійській правовій доктрині ретроактивні закони засуджувалися. Для прикладу, у своїй праці «Коментарі до англійських законів» професор Оксфордського університету Вільям Блекстон зазначив: «закони зі зворотною силою – неправильні; немає більш нерозумного підходу, ніж той, який визнає через деякий час завершене діяння злочинним, і піддає суб'єкта покаранню» [5].

Представники американської юриспруденції, які боролися за незалежність, були також під впливом учень Блекстона. Вони прагнули обмежити законодавчий розсуд федерального та колоніального органів принципом «Ex post facto law». Заборона на ретроактивні закони вперше на американському континенті з'явилася в Декларації прав і свобод штату Делавер (1776 р.). Через деякий час заборона на прийняття та застосування ретроактивних кримінальних законів, а також актів парламентського осуду з'явилася в ряді статтей Конституції Сполучених Штатів Америки 1787 р. та в конституціях її штатів.

Принцип «Ex post facto law» містили всі три конституції, прийняті в період Великої Французької революції (1789–1799 рр.). Французька доктрина також засуджувала ретроактивні закони, як зазначає Анрі-Бенжамен Констан, французький політичний діяч, публіцист часів Французької революції: «"Ex post facto law" зазіхає на право, є порушенням соціального договору; закон, що має зворотну дію, не є законом» [6]. Його подальші ідеї зводилися до того, аби принцип незворотності дії закону підняти до рівня Природного права, на який ніякий законодавець не мав би права посягати у формі яких-небудь обмежень.

На початку XIX ст. в обіг вводиться ще один аналог принципу «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege», під назвою «Nullum crimen, nulla poena sine praevia poenali» (немає злочину, не повинно бути й покарання, якщо в той час не існувало відповідного кримінального закону) [7].

Його засновником був німецький правник Паул Джонан Ансельм Феєрбах, який у 1813 році вніс цей принцип до Баварського кримінального кодексу, над яким працював у той час. Згодом цей принцип з'явився в кримінальних кодексах багатьох європейських держав. З того часу склалася традиція, що «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» («Nullum crimen, nulla poena sine praevia poenali») представлений переважно в кримінальних кодексах, і відповідно застосовується при розгляді кримінальних справ, а його розширений аналог «Ex post facto law» міститься в конституціях, та використовується в судочинстві.

У XX ст. принцип «Ex post facto law» дістав відображення в конституціях більшості країн світу та міжнародно-правових актах, таких як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Конвенція про захист прав і основоположних свобод (1950 р.), Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Арабська хартія прав людини (1994 р.) тощо.

У цьому контексті вартий уваги Нюрнберзький процес, під час якого перед судом за злочини, вчинені Німеччиною під час Другої світової війни, постали нацистські керівники. Нюрнберзький процес мав багато опонентів у всьому світі. Для прикладу, в США сенатор Роберт Тафт з Огайо виступив проти судового процесу над нацистськими лідерами; мовляв, суд проігнорував принцип «Ex post facto law» і осудив нацистських лідерів за дії, які в тогочасній Німеччині злочинами не вважались. Проте злочини, в яких звинувачували нацистських керівників, а саме масові організовані вбивства невинних людей, визнані у всьому світі злочинними діяннями. І тому аргументи захисту, засновані на «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege», Нюрнберзьким трибуналом були відхилені в повному обсязі. Незважаючи на це, трибунал у своєму вироці постановив, що принцип «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» є головним принципом правосуддя [8]. Досвід Нюрнберзького процесу був врахований у Загальній декларації прав людини, ст. 11 якої зазначає: «Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або *за міжнародним правом*. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину». Схожі формулювання містяться й у Конвенції про захист прав і основоположних свобод та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Отже, досвід Нюрнберзького процесу, який ліг в основу вищезазначених конвенцій, встановив пріоритет загальних принципів права, визнаних світовою спільнотою, над принципами правосуддя.

Доречно в цьому контексті згадати й рішення Федерального конституційного суду Німеччини щодо перетину кордону між НДР та ФРН [9]. Солдати та члени Ради національної оборони НДР були засуджені за розстріл біженців під час перетину берлінського муру. Національні суди відхилили аргументи захисту, що, мовляв, підсудні діяли на підставі внутрішнього законодавства НДР, яке містило абсолютну заборону втечі біженців через кордон та дозволяло, у випадку необхідності, застосування вогнепальної зброї. Згодом частина засуджених звернулася до Федерального конституційного суду з питанням про порушення конституційної заборони притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, яке не визнавалось злочинним на момент його вчинення. Федеральний конституційний суд мав вирішити, чи може заборона застосування «Ex post facto» тлумачитись як підстава для виправдання дій, які порушують загальні принципи права. У своєму рішенні Суд зазначив, що гарантія незворотності не може надавати захист особі у випадках застосування закону, прийнятого недемократичною політичною системою, яка не керується принципами захисту прав людини. Європейський Суд з прав людини також підтримав позицію німецького суду. У своєму рішенні (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany, 2001) Суд встановив, що запроваджений у НДР порядок охорони державного кордону нехтував правом на життя людини, і тому закон, який регламентував такий порядок, не може вважатися «законом» у розумінні статті 7 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Суд також встановив, що заявники, на той момент вищі посадові особи держави, не могли бути необізнаними з відповідними конституційними положеннями про гарантування права на життя та критичним ставленням міжнародних установ до запровадженого в НДР режиму охорони державного кордону.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що це дослідження має практичне значення, результати його можуть бути використані в законодавчій діяльності та судовій практиці. Аналіз рішень судів загальної юрисдикції за роки незалежності України свідчить про наявність проблеми неправильного застосування судами принципів «Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege» та «Ex post facto law», зумовленої насамперед не зовсім правильним розумінням та застосуванням останніх представниками законодавчого органу та відповідно буквальним тлумаченням цих принципів Конституційним Судом України [10]. З огляду на це, висвітлена еволюція та співвідношення цих принципів дасть змогу збагнути їхню глибинну суть та соціальне призначення.

Список літератури

1. Hall J. Nulla Poena Sine Lege / J. Hall. – New York : Yalel, 1937. – P. 170.
2. Mokhtar A. Statute law Review / A. Mokhtar. – Oxford, 2005. – P. 42.
3. Козюбра М. І. Антологія лібералізму : Політико-правничі вчення та верховенство права / М. І. Козюбра, С. П. Головатий. – Українська правнича фундація, 2008. – С. 227.
4. The case of prohibition (1607) 12 Co Rep 63 stripped them of the Ability to make law through judicial decisions.
5. Blakstone W. Commentaries on the laws / W. Blakstone. – London : John Murroy, 1865. – P. 3.
6. Vincent K. Benjamin Constant, the French Revolution, and the Origins of French Romantic Liberalism / K.Vincent. – French Historical Studies, 2000. – P. 617.
7. Hall J. General Principles of Criminal law / J. Hall. – New York : Indianopolis, 1960. – P. 30.
8. Judgment of the International Military Tribunal at Nurenberg, October 1 1946 at 39; reprinted in 41 AJIL 217 (1947).
9. Рішення Федерального конституційного суду ФРН від 24 жовтня 1996 EuGRZ 1996. – 538 с.
10. Абрамович Р. Принцип незворотності дії закону в часі у рішеннях КСУ / Р. Абрамович // Держава і право. – 2011. – № 54. – С. 61.

R. Abramovych

EVOLUTION AND CORRELATION OF THE PRINCIPLES “NULLUM CRIMEN SINE LEGE, NULLA POENA SINE LEGE” AND “EX POST FACTO LAW”

Evolution and correlation of the principles “Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege” and “Ex post facto law “ were researched in the article. The most prominent facts of their inappropriate understanding and use were analyzed.

Keywords: Punishment, principle, non-retroactive effect of a law, law.

Матеріал надійшов 17.05.2012

УДК 340 (477)

Шуліма А. О.

ЗАСТОСУВАННЯ ФАКТОРА ЧАСУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЗАКОНУ

Стаття присвячена деяким аспектам дослідження темпоральних характеристик закону, відповідно до запропонованої Г. І. Петровим класифікації форм використання календарного часу: датування, тривалість, повторюваність, одночасність, послідовність та наступність. Автор цієї статті також пропонує у подальших дослідженнях із цього питання враховувати ще одну форму – своєчасність.

Ключові слова: темпоральна дія (дія у часі), закон, нормотворча діяльність, час у праві.

Право і час перебувають у постійному русі та взаємозв’язку. В часі змінюються суспільні відносини, що потребує і змін в їхньому правовому регулюванні. Плинність часу як його об’єктивна властивість змінює також наше уявлення про світ, тим самим впливаючи, зокрема, на наше розуміння як власне права, так і певних його категорій.

Останнім часом поглиблюється інтерес науковців і практиків до питання співвідношення права і часу, в тому числі особливостей правового часу [1], темпоральних характеристик джерел права, зокрема закону [2].

Слід зазначити, що історично дослідження темпоральних характеристик закону зумовлювалося практичними потребами – юридична наука займалася вивченням певних питань в цій сфері, коли виникали певні проблеми у правотворчості або правозастосуванні, та, як правило, саме в напрямах цих проблем.

В умовах динамічної зміни суспільних відносин та їхнього правового регулювання такий

© *Шуліма А. О.*, 2012